

Azad

Mirzə İbrahimov

Həyatın qəribə sirləri vardır. Mən həmişə o hadisəni xatırlarkən, hələ mənasını dərk etmədiyimiz sirlər həyatda çox-çoxdur, deyə düşünürəm... Mən sirr deyərkən təbiətin kəşf olunmamış gizli qüvvələrinə işarə etmirəm. Bizim gündəlik, adi həyatımızda baş verən yüzələr və minlərlə hadisə bizə çox zaman sadə və təbii görünür. Onlarda gizli bir məna axtarmaq da adamın fikrinə gəlir. Lakin dərinədən nəzər saldıqda biz bu adi və məlum hadisələrdə nə böyük sirlər, nə böyük mənalar tapırıq.

Azad mənim uşaqlıq və gənclik yoldaşım idi... Bir həyətdə doğulmuş, bir həyətdə böyüyüb məktəbə getmişdik... Gəncliyimizin də böyük bir qismini bir yerdə keçirmişdik. Uşaqlıqda bir-birimizlə yaxşı oynadığımız kimi, dalaşdığımız zamanlar da olmuşdu. Lakin belə zamanlar çox tez unudulmuşdu. Çünki biz bir evin uşağı kimi tərbiyə almış və bir-birimizə doğma qardaşdan artıq ünsiyyət bağlamışdıq... İkimiz də təqribən eyni şəraitdə yaşadığımız üçün bir-birimizin xasiyyətini yaxşı bilirdik. Onun sakit və lal-dinməzliyi mənim nəzərimdə təbii bir şeydi... Mən bunda heç bir pis məna görməzdim. Lakin böyüdükcə onun bu xasiyyəti mənim acığıma gəlməyə başlayırdı. Hərdən bir qızıqanda:

—Azad, bir hərəkətə gəl, de, danış, gül, ağla,—deyə yaxasından tuturdum.—Ölü kimi oturub gözlərini yumursan... Söz danışan da bilmir ki, söz sənin acığına gəlir, yoxsa xoşuna... Dediyyəndən razısan, ya narazı... Dirisənsə bir diriliyini göstər, ay rəhmətlik oğlu!

Mənim bu cür məzəmmətim də ona təsir etməzdi. Kirpiklərini qaldırıb qaşlarının altından mənə baxar, yenə ya gözlərini yumar, ya da məchul bir nöqyətə dikib durardı.

Çox qəribədir ki, bu xasiyyət onda lap uşaqlıqdan qalma bir xasiyyət idi. Mənə elə gəlirdi ki, Azad, ana bətnindən lüt-ətəcə bu soyuq dünyaya (o, qışda doğulmuşdu) qədəm qoyduğu zaman belə səsini çıxarmamışdır. Bütün doğulanlar bir səs çıxardıqları halda o elə beləcə lal-dinməz dünyaya gəlmişdir... Qışın soyuğu da onu dilləndirə bilməmişdir... Hətta bir dəfə yarızarafat, yarıgərçək anası Səlimə xanımdan, doğulanda onun ağlayıb, ağlamadığını soruşmuşdum... Arvad gülümsəyərək əli ilə onun başını sıgallamış və cavab verməmişdi.

Yoldaşlar arasında çox vaxt onu adı ilə çağırmazdılar. Sükuti deyib durardılar... Hətta sonradan tanış olanlar adınının Azad olduğunu da bilməzdilər. Sükuti gəldi, Sükuti getdi deyərdilər. Bu təsadüfi sözü də sonralar o özü üçün sicilli seçmişdi: Azad Sükuti!..

Bəzən mənə elə gəlirdi ki, onun üzündəki bulud, keçirdiyi ağır günlərin qubarıdır. Axı, o, dünyaya gəlmiş zamanından xoş gün görməmişdi... Aclıq, ehtiyac, soyuq otaq, torpaq döşəməyə salınmış yırtıq həsir,—gözünü açdığı gündən gördüyü bu idi. Azad, doğulmamışdan iki ay əvvəl atası ölmüşdü... Anası Səlimə xanım evdə tək qalmışdı... Çünki o da yetim idi, əri də... Təbrizlilər demişkən ikisi də lat-lütün biri idi. Kişinin ölümündən sonra arvad qapılara düşüb iş axtarmalı olmuşdu. Birinin ev-eşiyini təmizlər, birinin paltarını yuyar, birinə yun çırpardı... Azadı da elə şəhərin ərbablarından birinin evində yun çırpın yerdə doğmuşdu... Uşaq olandan sonra o bir həftə belə rahat yorğandöşəkdə yata bilməmişdi. Acından ölməmək üçün dördgünlük uşağı bələyə büküb yenə qapılara düşmüşdü. Bu qayda ilə bir qarın ac, bir qarın tox o, Azadı böyütmüşdü... Dünyada yeganə ümidi və həyatının məqsədi o idi... Ondan əziz, ondan mehriban bir şey yox idi. Səlimə xanım Azadı yalnız bir oğul kimi yox, həm də dünyada bir pənah, bir qohum, bir ata, bir qardaş kimi istəyirdi. Azada baxdıqca, bütün bu nakam hisslər onun ürəyində baş qaldırırdı.

Yaxşıca yadımdadır... Bizim beş-altı yaşımız olanda hər axşam Səlimə xanım yatmamışdan qabaq bizə nağıl danışardı... Onun nağıllarına qulaq asa-asa bizi yuxu aparardı... Sabah nağılın məbədini soruşardıq... O yenə başdan başlayardı... Yenə bizi yuxu aparardı. Hər axşam o məni qucağına alıb divarın o üzündəki anama verərdi. Onun nağılları hərdən bir xəyal kimi, bir yuxu kimi yadıma düşür. Ayırd edə bilmirəm. Bir nağıldakı hadisəni o birisilə qarışdırıram... Amma yenə də bu xatirə mənə çox şirin və xoş görünür... Ara-sıra Səlimə xanım nağılı kəsər, bizə layla deyə-deyə həzindən oxuyardı... Aman, dostum... Bu səs bizə nə qədər mehriban görünərdi!.. Onun nəvazişkar, munis və ahənglə dolu mahnıları indi də harada isə qəlbimin dərinlərində səslənərkədədir... İndiyə qədər heç bir musiqi, heç bir mahnı onlar qədər ruhumu oxşamamışdır. Mənə elə gəlir ki, o xəyalat dünyasında aldığım bir ləzzət imiş ki, təkrarı heç bir zaman mümkün olmayacaqdır...

Bəzən də o, nağıl yerinə bizə anlaşılmaz görünən sözlər söyləyirdi. Mən onun gah şikayətləndiyini, qarğışlar yağdırdığını, gah da kiməsə yalvardığını eşidərdim... Lakin o, bütün bunları oxuya-oxuya, mahnılar içində əridə-əridə axar çay şırıltısını andıran bir musiqi yaradırdı... Xəyalımızı onun sözləri yox, hara isə uzanıb gedən həzin və ahəngdar səsi çəkib aparırdı... Biz nə zaman yuxuya getdiyimizi bilməzdik.

Bir dəfə adi payız axşamlarından birində o bizim başımızı dizi üstə alaraq yenə həzin-həzin oxuyur, söylənir, mahnılar deyirdi... Yarpağı tökülmüş ağaclardan, qərib və yuvasız quşlardan, arxlara dolmuş xəzəllərdən danışır, tez-tez Azadın adını çəkir, gah da əyilib üzündən öpürdü... Mən yuxuya getdikcə onun uzaqlardan gələn səsini eşidirdim. Qulağıma kəsik-kəsik sözlər gəlirdi... Tək balam, yuvamın quşu balam... Yurdumun daşı balam... Azad isə sakit-sakit yuxulayırdı.

Böyüyüb aqlım bir şey kəsəndə mən Azadın Səlimə xanım üçün doğrudan da həyatda yeganə ümid olduğunu anladım... Yox, mən bundan da artıq bir şey anladım. Mən anladım ki, bu yazıq arvadın bütün həyat telləri Azadın varlığına bağlıdır. Bunu anladıqdan sonra da təəssüf etməyə başladım. Azadda Səlimənin arzu və ümid etdiyi bir həyatı quracaq qabiliyyət görmürdüm... Qaradınmaz Azad bədbəxt bir ananın ayağını qapılardan kəsib ona bir tikə çörək və bir isti ocaq düzəldə biləcəkdir, deyə düşündükdə, fikrimdə “yox” qərarına gəlirdim...

Məncə, həyat girdabında Azad əl-qol açacaq qüvvəyə malik deyildi... Ondan yüz dəfə zirəklərini ac və susuz qoyan ictimai həyat və mühitimizə baxır, onun qırx başlı əjdahalarını görür və Səlimə xanımın halına qəlbən yanırdım. Azadı udacaqdılar... Diridir yeyəcəkdilər... Onun meydandan çıxması üçün uzaqlara demirəm, bircə gün Təbriz bazarına gedib qolunun üstə iki corab qoyması kifayət idi... Mənim Azadda tapdığım keyfiyyət bu idi... Mən onda başqa bir keyfiyyət, başqa bir mənə axtarmazdım...

İki il o mənimlə məktəbə getdi... Orada da o heç kəsə qoşulmaz, tənəffüslərdə bütün uşaqlar bir-birlərilə oynadığı halda, o bir küncdə durub baxardı. Müəllim ona bir sual verərsə qıpqırmızı olardı. Lap yaxşı bildiyi bir şeyi belə söyləyə bilməzdi. Doqquz yaş olanda anası onu oxuda bilməyib məktəbdən aldı. Qonşuların köməyi və yalvar-yaxarla Təbrizin Liləvan küçəsindəki kiçik bir dərzi şagirdliyinə düzəltdi. İllər gəlib keçdi, mən orta məktəbi qurtardım, o, yerindən tərpənmədi. Bir daş kimi dərzi dükanında düşüb qaldı. Onun dərzi şagirdi olması, təbiidir ki, bizim əlaqəmizi kəsmədi. Əksinə, böyüdükcə bizim ünsiyyətimiz daha da artdı.

Həyat bizi daha da yaxınlaşdırdı. Həyatın hadisələri məni haldan çıxardığı bir zamanda, o bu hadisələrə qarşı sakit, laqeyd görünərdi. Heç bir ehtiyac, heç bir dərd onun adı halını pozmadı. Bir axşam evimiz şam tapmasaydı, mən deyinməyə başladım. O isə bütün günü ac qalmış olsa belə bir kəlmə söz danışmazdı... Bununla belə mən istər şad və istər qəmli zamanlarımda, başqa birisi ilə danışmaq, söhbət etməyə ehtiyac duyduğum zamanlarda, həmişə onu axtarıb tapardım. O mənim hər cür sözümə dözərdi. Özü də eyni bir vəziyyət, eyni bir sakitliklə mənə qulaq asardı... İstər yaxşı sözlər danışım, istər pis, fərqi yox idi...

Acıqlı olduğum günlərdən birisi yadıma düşür. Kirayə pulunu gecikdirdiyimiz üçün ərbab bizi evdən qovmaqla təhdid etmişdi. Pul yox idi. Qazanmağa da iş tapılmırdı. Küçələri boş-boş gəzib yorulduqdan sonra Azadın yanına getdim.

—Azad,—dedim,—dərd ürəyimi dağıdır. Ağlamaq istəyirəm. Gözlərimdən yaş gəlmir. Bu nə güzəran, bu nə dirrikdir? Azad! İşləməyə yer yox, danışgahda oxumağa imkan yox, oğurluqmu edim, qardaş? Əlim sağ, qolum sağ, özümdə dağ gücü hiss edirəm, mən nələr edə bilmərəm? Əlimdən nə gəlməz? Nəyə gücüm çatmaz? Vallah, od dəryasını yar keç desələr, keçərəm! Bəs indi də işləməyəndə mən nə zaman işləyəcəyəm?.. Hara gedim, tiryəlxanayamı?..

O nə isə tikirdi. Mən sözə başlayarkən əl saxlayıb ani olaraq üzümə baxdı, yenə iynəsini götürərək öz işilə məşğul oldu. Söz bura çatan kimi o, iynəsini yerə qoyub sakit nəzərlərini mənə çevirdi...

—Azad,—dedim,—bizim hərəməzin iyirmi dörd yaşımız var... İyirmi dörd! Kim bilir, bəlkə də biz ömrümüzün yarısını yaşamışıq... Bəlkə də lap bir illik ömrümüz qalır... Bu iyirmi dörd ildə biz nə görmüşük? Bizdən soruşsalar ki, həyat nədir, nə üçün insan dünyaya gəlir və bir müddət sonra yox olur, ölüb gedir, deyən bir fikir son günlər mənə rahatlıq vermir, bir il və ya bir ay sonra ölə biləcəyimi təsəvvür etdikdə, məni vahimə basır... Həyatda mən nə gördüm, nəhayət, nə qoyub gedirəm?.. Ölən günün sabahısca bizi unudacaqlar... Bir daş da yonmamışıq ki, ona baxanda bizi xatırlasınlar... Bizim üçün həyat nədən ibarət olmuşdur?.. İdraksız uşaqlıq dövründən sonra başlanan aclıq, ehtiyac və avaraçılıqdan başqa biz nə görmüşük?..

Mənə elə gəlir ki, bir quşun, bir qarışqanın həyatı bizimkindən daha faydalı, daha ağıllıdır. Biz heç bir şey gözləmədən, heç bir şey arzu etmədən, məqsədsiz, qayəsiz bu günü sabah eləmişik... Səhər bütün heyvanlar yuxudan duran kimi biz də yuxudan durmuşuq... Bütün heyvanlar kimi tövləmizdən çıxmış, avara-avara dolanıb gün batanda yenə yatmışıq və bu qayda ilə günlərimizi keçirmişik... Bir tikə çörək, qışda bir manqal kömür dərdindən başqa hansı bir fikir, hansı bir əməl qəlbimizi döyündürmüşdür? Məgər həyat budur?.. Yaşayışın qayəsi budurmu?..

Sən elə bilmə ki, məni danışdıran pulsuzluq və ya aclıqdır... Yox, Azad!.. Fikrimdə başqa şeylər dolanır. Bizim bu fasid mühitə baxıram, ürəyim bulanır. Sahibi-mənsəblərimizi götür... Onlardan bəzilərini mən tanıyıram... Hətta məişət və tərzi-təfəkkürlərinə də aşınayam... Onlar yaşayışın mənasını məgər bizdən artıq qanmışlar?.. Hansı əməl üçün onları öldükdən sonra yad edəcəklər? Tiryəkə və fahişəliyə rəvac verdikləri üçün mü?.. Bir heyvanın həyatı onların həyatından daha faydalıdır... Heç olmazsa heyvanın bir şeyə xeyir olur... Onlar isə yeyir, yatır, işsizlikdən şişir, toxluqdan hərnlıq etməyə başlayır, xalqa min cür əziyyət verirlər. Heç olmazsa bir tikə çörək dərdi bizim fikrimizi məşğul edir!..

Onların başı nə ilə məşğuldur?.. Cəmiyyətimizdəki pis əməllər, pozğun ehtiraslar məgər onlardan çıxmır?.. Tutaq ki, yedilər hər il otuz batman düyünün plovunu, beş batman yağ, on beş qoyunu yedilər, hər ay bir xanımın ağuşunda gecələrini səhər etdilər. On il, iyirmi il, otuz il ömürlərini mütəmadi bu minvalla keçirttilər. Nə olsun?.. Bir səhər yuxudan duran kimi yenə yemək istəyəcəklər, həm də bizdən artıq acgözüklə özlərini plovun üstə atacaqlar, bir arvad gördükdə gözləri heyvan gözü kimi yanacaqdır. Heç bir zaman qarınlarını tox, ehtiraslarını soyumuş görməyəcəklər. Qazandıqları da xalqın nifrət və qəzəbi olacaqdır. Həyat bundanmı ibarətdir?.. Mən ki, belə həyatı istəməzdim... Bir iş görmək istəyirəm, Azad!.. Elə bir iş ki, bizdən beş gün sonra gələnlər də ondan xeyir görsünlər... Kəndə gedəcəyəm... Bir ərbaba nökrə olub, bağbanlıq edəcəyəm... Heç

olmazsa ağac əkərəm, bağ salaram, öləndən beş il sonra insanlar bir xeyir görərlər. Adımı rəhmətlə çəkərlər!..

Mən bu qədər danışdım, Azad heç dodaqlarını da tərpətmədi... Gözlərini bir nöqtəyə dikib durdu... Mən onun heç bir zaman, heç bir şey başa düşməyəcəyi aləmdən danışdığımı güman etdim... Mənə elə gəldi ki, o ömründə bir dəfə də belə məsələlər haqqında düşünməmişdir... Hətta bu fikirlər ona təəccüblü görünür. Bəlkə məndən acığı da gəlir... Məni naxoş və ya xudbin hesab edir... Papağımı götürüb dükandan çıxmaq istədim... O, yerindən tərpənmədi. Mən onun üzünə baxdım:

—Dünyada sən olmasaydın, mən çoxdan özümü öldürmüşdüm,—dedim.—Çünki sənə baxıram, məndən də faydasızları var, deyə təskinlik tapıram... Yazıq, min yazıq bizə baxıb övladlarımız var deyən vətənə! Yazıq bu gül kimi Azərbaycan torpağına ki, üstündə sən və mən gəzirik... O, bizdən nə xeyir gördü? Hansı şəhərini abad etdik?.. Hansı karxanaları yaratdıq, hansı maşınları qayırdıq? Bu torpaq başqalarının əlində olsaydı, hər qarışını bir qızıla dəyişməzdik. Burada bir cənnət düzəldərdilər ki, üstündəki hər vətəndaş sənə bir ərbabından xoş və ali həyat keçirərdi... Bəli, əzizim Azad Sükuti, sən bir məzar kimi sussan da mən sözümü deyəcəyəm... Bizim həyatımız bir qara quruşa dəyməz!.. Çünki bizcə həyat yeməkdən, yatmaqdan, yenə yeməkdən və yatmaqdan ibarətdir... Biz ölüm qarımızı döyən günə kimi də belə yaşayacağıq... Biz ölmək üçün yaşayırıq... Yaşamaq üçün ölənlərdən xəbərsizik!.. Buna görə də cənazəmiz qəbrə çatmamış bizi unudacaqlar... Səni də, məni də, bizim tanış və dostlarımızı da. Yox, bəlkə bir səni yad edən tapıldı... Deyəcəklər ki, dərzi Azad yaxşı yamaq salardı... Allah rəhmət eləsin!

Özümü dükandan küçəyə atarkən onun səsinə eşitdim.

—Fərda, Fərda!

Cavab verməyib çıxıb getdim. Bir müddət sonra bu hərəkətimin peşmançılığını çəkməyə başladım. Mən bu yazığı niyə incitdim?.. Onun təqsiri nədir? Bir könlü ki, tikə bilməyəcəksən, niyə yıxırsan?—deyə düşündüm. Gün batıb qaş qaralana qədər küçələri dolandım. Şeylərimizi həyəətə atılmış görəcəyim fikri ilə evə qayıtdım... Anam astanada oturub məni gözləyirdi.

—Nə var, ana, hələ ərbabın adamı gəlməyib ki?

—Gəlmişdi, oğul.

—Nə dedi?

—Nə deyəcək, pulunu alıb getdi.

—Pulu hardan tapdın, ana?

—Necə hardan tapdım, oğul! Azad gətirdi, dedi ki, sən vermişən.

Mən barmağımı dişlədim. Anamın qolundan tutub içəri apardım. Sonra Azadla görüşdükdə təşəkkür etdim. Keçən kobud rəftarım üçün üzr istədim. O heç bir söz demədi, gözlərini bir nöqtəyə dikib durdu.

Bir ay sonra anamı da kəndə getməyə razı saldım. Səlimə xanım və Azadla halallaşib Təbrizdən ayrıldıq.

***

Tam beş il mən Azadı gömədim. Nə o kəndə gəldi, nə də mən Təbrizə getdim. Buna baxmayaraq Təbrizə gedənlər vasitəsilə ondan xəbər tuturdum, özümdən də ona xəbər çatdırırdım. Bu beş ildə çox sular axmış, çox əhvalatlar baş vermişdi. Cahan hərbi başlamış, Rza şah taxt-tacdan əl çəkərək İrani tərk etmiş, polis, jandarm və ağzı elli mürtəcelərin zülmü xeyli azalmış, müxtəlif hizblər, ittihadıyyələr meydana çıxmışdı. Azərbaycanın istər şəhər, istərsə kəndlərində camaat hərəkətə gəlmişdi. İclaslardan, mitinqlərdən başqa, evlərdə də azadlıqdan, yaxşı yaşayışdan, elmdən, ana dilindən danışırıldı. Nəhayət 1945-ci il sentyabr ayının 3-də Azərbaycan demokratlarının deklarasiyası intişar tapdı...

Tez bir müddətdə bizim kənddə də demokrat təşkilatı yarandı. Mən də başqa yoldaşlarım kimi tudədən demokrata keçdim... Tezliklə məni kəndimizdəki demokrat təşkilatının sədri seçdilər... Mən günlərimin nə cür gəlib kədiyini bilmirdim. Biz Azərbaycan üföqlərində işıqlı bir günəş doğduğunu hiss edirdik... Bu günəş hamının qəlbini böyük bir ümidlə doldururdu... Hadisələr də çox şiddətlə inkişaf edirdi... Bir neçə ay sonra biz kənddə mitinq keçirib Azərbaycan konqresinə nümayəndələr seçdik. Nümayəndələr içində mən də var idim.

Noyabr ayının 18-də biz Təbrizə gəldik. Mən Təbrizi nə qədər dəyişmiş gördüm. Küçələrdə qeyri-adi bir canlanma və hərəkət vardı... Ürəyim, Azadı görmək həvəsi ilə döyünürdü... Elə birinci gün köhnə həyatımıza getdim, Səlimə xanımı gördüm. Alnımdan öpdü, anamı xəbər aldı, ağıladı. Azadı soruşdum...

—Təbrizdə yoxdur,—dedi,—Zəncana gedib, demokrat düzəltməyə göndəriblər... Axı, indi o da demokratdır. Mən də demokrat olmuşam, oğul. Allaha təvəkkül. Deyirlər ki, gərək Azərbaycana azadlıq alağ. Hamıya iş verək, hamının çörəyi olsun. Uşaqlar öz dilimizdə oxusun. Xoşuma gəldi. Getdim yazıldım. İndi də komitəmizdə iclas olacaq, gəl otur, sənə bir stəkan çay verim, sonra gedərəm.

Mən sevinc, heyrət və təəccübümü gizlədə bilməyərək:

—Sağ ol, Səlimə xala,—dedim.—Get, iclasa gecikmə. Təəssüf ki, Azadı görə bilmədim. Məndən ona salam deyərsən.

—Deyərəm, oğlum, deyərəm. Sən də gecəni heç yerdə qalma. Evimizə gəl, gözləyəcəyəm, gəl ha,—deyib getdi. Mən də dərin fikrə dalmış halda Mərkəzi Komitəyə qayıtdım. Orada mənə Təbrizə köçməyi, Mərkəzi Komitənin təlimatçısı olmağı təklif etdilər. Xalq konqresi qurtaran kimi mən kəndə qayıtdım. Bir müddətdən sonra təşkilatın işlərini təhvil verdim. Anamı götürüb Təbrizə köçdüm. Yenə də köhnə evimizi kirayə etdik. Anam, başqa yerə getmək istəmədi—əvvəldən öyrənmişəm, Səlimə xanım da oradadır,—dedi. Mən də razı oldum. Səlimə xanım bizim gəlişimizdən çox sevindi. Azadın iyini sizdən alıram, deyib ağladı. Anam ona təskinlik verdi.

—Nə olacaq,—dedi,—inşallah tezliklə Azad da qayıdar, bir iş, bir tikə çörək sahibi olar.

Evləndirərsən, sən də birçəyinin ağ vaxtında bir gün görərsən.

—Nə bilim, deyirlər ki, Zəncan tərəfdə qarışıqlıqdır. Zülfüqari qan-qan deyir. Başına adam yığıb demokratlarla vuruşur.

Burada mən sözə qarışdım:

—Qorxma, Səlimə xala. Zülfüqari-zad bir qələt eləyə bilməz. Bir xalq ki, azadlıq üçün ayağı durdu, onu yatırmaq asan iş deyil.

Təbrizə köçəndən sonra işdən başım açılmırdı. Gecələri də Mərkəzi Komitədə işləyirdik. Məclis və dövlət işini tərtibə salır, kəndlərdə demokrat təşkilatlarının möhkəm bir qayda və nizam üstündə qurmaq tədbirləri görürdük. O günlər bizdə təsvirəgəlməz ruh yüksəkliyi vardı. Elə bil ki, qüvvəmiz də birə-min artmışdı. Yorulmaq bilmirdik. İşlərin bu şiddətli zamanında Zəncandan pis xəbərlər gəlirdi. Bir yandan Zülfüqari, bir yandan da Tehran mürtəceləri orada cürbəcür fəsadlar törədirdilər. Demokratları öldürür, ayaqlarını nallayır, alınlarına odlu dəmir basırdılar. Azərbaycanın hər tərəfindən narazı və mürtəce ünsürlər Zülfüqarinin başına toplanırdı. Belə bir zamanda Mərkəzi Komitə bir neçə yoldaşımızı zəncana göndərməyi qərara aldı. Göndərilənlərin içində mən də vardım. Mən Təbrizdən çıxmamış Səlimə xalaya baş çəkməyi özümə borc bildim. O, Azada salam göndərdi. Bir cüt corab, bir də yun şərf büküb verdi. Soyuqdur, ona yetir, dedi. Mən də onu anama, anamı da ona tapşırdım. Hər ikisinə ürək-dirək verib yola düşdüm.

Sabahısı gün biz Zəncana çatdıq. Şəhər demokratların əlində idi. Zülfüqari neçə gün əvvəl şəhərdən çıxıb qaçmışdı... Başına yığıdığı adamlarla cənub tərəfdəki kəndlərdə terror yaradır, Zəncana hücum etməyə hazırlaşdı. Onun bu fikrini pozmaq üçün Zəncanın demokrat hökuməti fədailərdən bir neçə dəstə cənuba göndərmişdi... Azadın bu dəstələrdən birinə başçılıq etdiyini mən Zəncanda öyrəndim... Doğrusu neçə ildən bəri ayrıldığım və hələ də fikrimdə sakit, hədsiz dərəcədə mülayim bir adam kimi canlanan Azadı çox görmək istəyirdim.

Onun indi nə halda olduğunu, nələr düşündüyünü, nə cür dəyişdiyini təsəvvür etməyə çalışırdım... Lakin aydın bir qərara gələ bilmirdim. O biri tərəfdən də köhnə bir yoldaş, bir qardaş kimi könlüm onu istəyirdi... Elə bu zaman Zəncana xəbər gəldi ki, Zülfüqari ilə fədailərin ilk dəstəsi... “X” kəndinin yaxınlığında qarşılaşmışdılar... Azca atışmadan sonra

Zülfüqari kəndə çəkilməmiş və ətrafı möhkəmlətməmişdir... Fədailər dəstəsi kəndi dörd tərəfdən mühasirəyə almışdır... Bu dəstənin başçısı Azad idi... Çox gərgin və məsuliyyətli bir vəziyyət yaranmışdı.

Biz fədailərin mütləq qələbəsini təmin etməyi və mümkün qədər az tələfat verməyi düşünürdük. Həmin gecəni biz Zəncandan çıxdıq və atışmanın şiddətli zamanında gəlib Azadın dəstəsinə çatdıq... Azad fədailəri uzun müddət kəndin ətrafında, açıqlıqda, soyuq havada saxlamağın çətinliyini görərək dörd tərəfdən kəndə hücumə keçmişdi... Bərk atışma gedirdi, fədailərdən bəziləri hətta kəndin içinə girmişdi.

Zülfüqari, deyəsən, kəndi rahatca vermək istəmirdi... Onlar ciddi müqavimət göstərirdilər... Lakin fədailərin təzyiqi getdikcə artırdı... Bir neçə saat sonra qaş qaralanda şərq tərəfdən Azad özü qabaqda olmaqla fədailər kəndə doluşdular. Bu zaman Zülfüqari ağır tələfatdan sonra bir neçə nəfərlə kəndin qərb tərəfindən qoyub qaçdı və aradan çıxdı... Biz həmin vuruşmada Azadın yaralandığını xəbər aldığımızı...

Mən tez özümü ona çatdırmağa çalışdım... Bu mənim beş illik ayrılıqdan sonra onunla ilk və son görüşüm oldu... Onu kənd evlərindən birində bir fərşin üstə uzatmışdılar. Başının altında yastıq vardı. Çuxasını üstünə salmış, beşaçılan tüfəngini yanına qoymuşdular. Onun ətrafında halqa vurmuş fədailərdən kimisi oturmuş, kimisi əmrə müntəzər durmuşdu... Mən içəri girən kimi onun üzünə baxdım... Ağarmış halda gözlərini yummuş və səssizcə uzanmışdı... Mən yavaş addımlarla onun başı üstünə gəldim, diz çöküb əlini əlimə aldım, alnından öpdüm.

—Azad, sənə nə olub?

O, heyrət və təlaşla gözlərini açdı... Üzümə baxdı. Bütün siması qərribə bir təbəssümlə işıqlandı. Mehribanlıqla başını dizimin üstünə qoyub:

—Bu saat səni düşünürdüm,—dedi,—nə yaxşı gəldin. Yoxsa bu dünyadan ürəyi nisgilli gedəcəkdim...

—Nə danışırısan. Azad, qardaşım?—dedim,—biz hələ indi yaşamağa başlayırıq...

Dünyadan getmək nədir, bu nə sözdür sən ağzına gətirirsən?.. Sənə nə olub, haradan yaralanmısan?

O, əli ilə sağ çiyininin altını göstərdi... Güllə qabaqdan dəyib daldan çıxmışdı...

Ciyərlərini də zədələmişdi. Mən ona təskinlik vermək istərkən o, sözümü kəsdi:

—Bunlara ehtiyac yoxdur,—dedi.—Mən ölürəm... Artıq ayaqlarımın soyuduğunu hiss edirəm... Sözümlə kəsmə, mənə yaxşı qulaq as, mən danışmaq istəyirəm... Yadındadırmı, Fərda, beş il bundan əvvəl Təbrizdə, dərzilə dükənində sən məndən nə üçün yaşayırdın, həyatın mənası nədir, deyə soruşmuşdun? Onda mən sənə cavab verməmiş, susmuşdum. Sən isə mənim bu cür şeyləri qanmadığımı güman edərək acıqlanıb getmişdin, yadındadırmı?.. Lakin o zaman mən də sənə kimi düşünürdüm...

Mən düşünürdüm ki, hayatımızın mənası vətənimizin səadəti üçün çalışmaqdadır... Amma o zaman mən danışa bilməmişdim... Çünki danışmaqda da bir məna yox idi... İndi isə sənə deyirəm, qardaşım Fərda, sizə deyirəm qardaşlarım (o, azca boylanıb fədailəri gözdən keçirdi), bəli sizə deyirəm. Bizim hamımızın səadəti, bax, bu alçaq daxmaların azadlığında, bu doğma yurdun, bu ana torpağın istiqlaliyyətindədir... Yerə qoymayın o tufəngləri ki, onları bu doğma torpaq sizə tapşırılmışdır... Bir zaman bu oğlan, məqsədsiz, amansız keçən həyatı heyvani həyat adlandırmışdı... Bu sözlərdəki böyük məna həyatın mənasıdır... Bəli, heyvan kimi yaşamaq istəməyənlər gərək vətənlərinin övladı olsunlar... Mən ölürəm, Fərda, amma mən yaşamaq üçün ölürəm... Ölmək üçün yaşayanların dövrü qurtardı, bundan sonra zaman bizimdir, yaşamaq üçün ölməyə hazır olanlarındır!..

O, azca dayanıb udqundu, yenidən ahəstə-ahəstə davam etdi:

—Anam, yurdum, doğma Azərbaycan, məni bağışla!.. Sənə də az fayda verdim, az yaşadım, tez öldüm!—deyib qalxdı və fərşin ucunu qaldıraraq torpağı öpdü.

—Öpünüz, səcdəyə qarılıb hamınız bu torpağı öpünüz! Bizim əzəli və əbədi beşiyimiz budur...

Mən onu qucaqlayaraq yerində uzandırdım...

—Sakit ol, Azad, özünü üzmə, qardaşım!—dedim. Özüm də bilmədən gözümdən süzülən yaş damcılarını onun alınına düşdü... O, kirpiklərini qaldırıb mənə baxdı və yenə də gülümsədi:

—Budur həyatın mənası,—dedi.—Dövrəmdə silah yoldaşlarım, başımın üstündə məslək qardaşım, yanımda vətənin azadlığı üçün qaldırılmış silah... Bu, şərəfli ölümdür, Azad!.. Əziz qardaşlarım, mənim qəbrimi uca bir yerdə qazarsınız... Elə yerdə qazarsınız ki, oradan Azərbaycanın geniş çölləri, duru çayları, güllü çəmənləri və bağları görünsün. Elə yerdə qazarsınız ki, qəbrimin üstünə gələn adamın nəzərlərində geniş üfüqlər açılsın. Həm də o yeri böyük yol kənarında seçərsiniz... Qoy gələcəyin azad nəsillərinin ayaq səsi qəbirdə də olsa qulaqlarıma çatsın... Bəlkə onlar da bizi rəhəmətlə yad etdilər... Elədirmi Fərda?..

Mən artıq özümü saxlaya bilməyərək ağlaya-ağlaya:

—Yox, Azad, gələcək nəsillərin yaşaması üçün ölənlər əbədi həyat qazanırlar,—dedim...

Alnına xəlif bir tər gələndə o, gözlərini bir daha mənə tərəf çevirdi:

—Anamı öp, öldüyümü ona söyləmə, yazıqdır...—dedi və əbədi olaraq gözlərini yumdu.

Mən qeyri-ixtiyari ayağa durdum... Üzlərində sərt bir ifadə, gözləri qəzəblə yanan fədailərə baxdım:

—Qardaşlarım, gəlin silahlarımızı ürəyimizə basıb onun pak ruhu qarşısında and içək... And içək ki, ölüm bizi Azərbaycanın səadəti yolundan, böyük amalımız yolundan döndərə bilməz!.. Yadımızda saxlayaq ki, onun hələ soyumamış qanı bizi intiqama çağırır, azadlıq yolunda mərd durmağa çağırır. Zülfüqarilərə ölüm!.. Xainlərə lənət!.. Eşq olsun

qəhrəmanlara! Xalqın yaralı qəlbini ancaq onlar sağalda bilər, ancaq onlar azadlıq bayrağını ucalara qaldıra bilər!.. Yaşasın azadlıq!..

Fədailər bir səsə:

—Yaşasın azadlıq!—deyə qışqırdılar və tufənglərini havaya qaldırdılar.

***

Biz onu, öz vəsiyyətinə görə uca bir yerdə basdırdıq. Bu yol Təbrizlə Zəncanı birləşdirən böyük yolu qoynuna almış Təbriz gədiyidir... Onun ən uca təpəsindəki qəbrin üstündə duran adamın nəzərlərində böyük üfüqlər açılır, oradan Azərbaycanın həm cənub, həm də şimal sahələri görünür...

Bir neçə gün sonra mən Təbrizə qayıtdım... Səlimə xala Azadın mənimlə gəlmədiyini gördükdə narahət oldu. Mən onun vəsiyyətinə əməl edərək ölümünü anadan gizlətdim. Zəncanda bərk məşğul olduğuna, işini qurtaran kimi mütləq gələcəyinə inandırdım... Səlimə xanım indi də ona corab toxuyur, yaxşı bir xörək bişirəndə onu yad edib durur, səbirlə yolunu gözləyir...

Azadın həyatı və ölümü gözlərim önündə canlandıqca həyatın qəribə sirlərini və dərin mənalarnı mənə xatırladır...

Veb direktor: Betti Bleyer

Mətni yığdı: Səkinə İsgəndərova

Veb üçün hazırladı: Ülviyyə Məmmədova

AZERİ.org qoyuldu: aprel, 2004